

Dragers van waarden

Het hoger onderwijs ontleent een groot deel van zijn prestige aan wat het hogere doel zou moeten zijn: studenten niet alleen toerusten voor de wereld van het werk, maar ze ook maken tot mensen die in staat zijn tot morele reflectie en goede democratische burgers die in staat zijn om in het algemene belang te denken¹.

**GEZAMENLIJKE NOTITIE PERSOONLIJKE ONTPLOOIING EN
MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORDELIJKHEIDSBESEF IN HET HOGER
ONDERWIJS**

INSPECTIE VAN HET ONDERWIJS

NVAO

JULI 2021

¹ Michael J. Sandel, De tirannie van verdienste, *Over de toekomst van de democratie*, Ten Have, 2020

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
1. Persoonlijke vorming en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in de kaders voor externe kwaliteitszorg hoger onderwijs (NVAO)	4
1.1 European Standards and Guidelines	4
1.2 NVAO kader 2018.....	6
1.3 Internationale Kwalificatieraamwerken.....	6
1.4 DASCHE project.....	8
2. Beelden maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en persoonlijke vorming (Inspectie van het Onderwijs).....	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Activiteiten rond persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef	10
2.3 Signalen t.a.v. het instellingsklimaat.....	11
2.4 Opvattingen over persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.....	12
3. Voorlopige conclusie.....	14
Bijlage 1. Voorbeelden van initiatieven.....	16

Inleiding

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft de Inspectie van het Onderwijs (hierna: inspectie) gevraagd om samen met de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (hierna: NVAO) een beeld op te halen wat instellingen en opleidingen in het hoger onderwijs doen op het vlak van persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. De minister heeft dit verzoek gedaan naar aanleiding van de motie Van de Molen- Paternotte² (31 288-nr.812). De motie geeft daarbij de overweging mee dat instellingen mogelijk te weinig aandacht besteden aan persoonsvorming.

In de Wet op het Hoger onderwijs en Wetenschappelijk onderzoek (hierna; WHW), artikel 1.3, lid 5, is vastgelegd dat de instellingen voor hoger onderwijs mede aandacht schenken aan de persoonlijke ontplooiing van hun studenten en de bevordering van hun maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef³.

De NVAO en de inspectie hebben deze vraag elk vanuit hun eigen taak beantwoord. Tezamen geven die beelden een eerste indruk van de stand van zaken.

De NVAO gaat in hoofdstuk 2 in op de (inter)nationale (kwalificatie)raamwerken en standaarden in het beoordelingskader van de NVAO. Deze incorporeren diverse aspecten van persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Die kaders zijn richtinggevend bij de inrichting van de kwaliteitscultuur van instellingen en in de externe verantwoording. Die referentieraamwerken vereisen dat maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en persoonlijke vorming in de eindkwalificaties van alle opleidingen terugkomen. Externe en onafhankelijke deskundige panels adviseren de NVAO over de kwaliteit, waarbij deze uitgangspunten worden meegenomen.

De inspectie heeft beelden opgehaald uit de jaarverslagen en websites van instellingen. Er zijn veel initiatieven zichtbaar geworden. Deze legt de inspectie naast de resultaten van een bevraging van studenten en haar bekende signalen. U leest hierover in hoofdstuk 3.

Verschillende bevindingen van de NVAO en beelden van de inspectie zijn besproken in een (online) ronde tafelgesprek met een aantal bestuurders van bekostigde en niet bekostigde hbo- en wo-instellingen. De NVAO en inspectie hebben de gevoerde discussie benut bij het opstellen van deze rapportage.

² <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vvij5epmj1ey0/vl61s9ji0wyb>

³ De tekst is: "De bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef houdt ten minste in dat de instellingen, met inbegrip van degenen die hen formeel of informeel vertegenwoordigen, zich onthouden van discriminatoire gedragingen en uitspraken. De instellingen richten zich in het kader van hun werkzaamheden op het gebied van het onderwijs wat betreft Nederlandstalige studenten mede op de bevordering van de uitdrukkingsvaardigheid in het Nederlands".

1. **Persoonlijke vorming en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in de kaders voor externe kwaliteitszorg hoger onderwijs (NVAO).**

Het hoger onderwijs leidt studenten op als zelfstandige verantwoordelijke en kritische professionals en academici die in staat zijn om maatschappelijke omstandigheden en ethische overwegingen mee te nemen in de oordeelsvorming. Bijdragen aan de persoonlijke vorming van studenten vormt de kern van het hoger onderwijs. Daarnaast zijn de hoger onderwijs instellingen bij uitstek participatief georganiseerd en wordt veel waarde gehecht aan de medezeggenschap van studenten. Als richtinggevende uitgangspunten zijn persoonlijke vorming en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef goed verankerd in het hoger onderwijs.

In dit hoofdstuk staat centraal hoe dat wordt getoetst door de NVAO. Hieronder wordt beschreven hoe het stelsel van kaders en externe toetsing in het hoger onderwijs richtinggevend zijn bij de invulling van die uitgangspunten. Deze kaders vormen de leidraad voor de kwaliteitscultuur van instellingen en eindkwalificaties van opleidingen en de externe evaluatie door onafhankelijke en deskundige panels. De adviezen van deze panels worden door de NVAO bestudeerd ter voorbereiding op het accreditatiebesluit of het verlenen van de Instellingstoets Kwaliteitszorg. Daaruit komen geen structurele problemen naar voren.

Kenmerkend is dat de kaders 'open' zijn geformuleerd. Instellingen geven inhoudelijk zélf vorm en inhoud aan persoonlijke vorming en maatschappelijke verantwoordelijkheid. De wijze waarop daar invulling aan gegeven wordt is verschillend tussen sectoren en domeinen. Juist bij deze doelen is die vrijheid en autonomie noodzakelijk. Ieder vorm van voorschrijven zou immers onmiddellijk in conflict raken met wat nagestreefd wordt. Met een 'vinklijstje' kan academische vrijheid niet worden bevorderd, was de strekking van een opmerking tijdens de Ronde tafel.

1.1 **European Standards and Guidelines**

De externe kwaliteitszorg in het hoger onderwijs is onderdeel van het Europese Bologna proces. In dat proces wordt veel waarde gehecht aan het vormen van Europese burgers die in staat zijn om actief te participeren in de samenleving. In die zin is burgerschapsvorming aan de orde bij de inrichting van de bachelor-master structuur in alle participerende Europese landen. Het gaat dan om uitgangspunten zoals: zelfstandigheid en maatschappelijke verantwoordelijkheid; participatie en diversiteit en democratie en medezeggenschap.

Vanuit het Bologna proces zijn de European Standards and Guidelines (ESG)⁴ leidend voor de kwaliteitscultuur van instellingen in Europa. In dit verband is

⁴ https://enqa.eu/indirme/papers-and-reports/associated-reports/EQUIP_comparative-analysis-ESG-2015-ESG-2005.pdf

interessant dat in 2015 de standaarden van 2005 zijn geactualiseerd en aangescherpt. Daarbij is een aantal uitgangspunten die passen bij burgerschapsvorming nader verduidelijkt.

Onder standaard 1.1 Beleid inzake kwaliteitszorg worden de volgende kenmerken vereist:

- *"bevordert de academische integriteit en vrijheid en is alert op academische fraude;*
- *behoedt voor intolerantie in welke vorm dan ook alsmede discriminatie van studenten of personeel;"*

Voorts wordt betrokkenheid van de medezeggenschap ondersteund: *"Het beleid wordt in de praktijk gebracht door middel van allerlei interne kwaliteitszorgprocessen die mogelijkheden bieden voor medezeggenschap in alle gelederen van de instelling.*

De ESG nemen daarnaast *student gericht leren* als uitgangspunt. Leren in hoger onderwijsinstellingen bevordert het vormen van een eigen professionele of academische identiteit die in staat stelt om kritisch een bijdrage te leveren aan het vakgebied. *"Studentgericht leren en onderwijzen speelt een belangrijke rol bij het stimuleren van de motivatie van studenten, hun zelfreflectie en hun betrokkenheid bij het leerproces."* De instelling: *"houdt rekening met en heeft oog voor de diversiteit van de studenten en hun behoeften, door het mogelijk maken van flexibele leertrajecten";*

Instellingen hebben de verantwoordelijkheid om de opleidingen periodiek te toetsen aan de uitgangspunten van de ESG: *"Instellingen dienen voortdurend toezicht te houden op hun opleidingen en periodiek visitaties uit te voeren teneinde zeker te stellen dat ze de gestelde doelen behalen en voldoen aan de behoeften van de studenten en de maatschappij".*

Hiermee is geïllustreerd dat de European Standards and Guidelines een kwaliteitscultuur vragen die past bij een open democratische leergemeenschap waar studenten kritisch en met maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef worden opgeleid. Daarbij wordt aandacht besteed aan persoonlijke vorming. Die uitgangspunten worden open geformuleerd. Instellingen geven zélf vorm en inhoud aan die uitgangspunten. Het is daardoor niet altijd duidelijk óf en waaraan moet worden getoetst.

In de Ronde tafel werd naar voren gebracht dat dit zich nu soms duidelijk laat voelen: het gaat dan om de positie van instellingen in Europese landen waar een tendens bestaat naar een meer autocratische regeringsvorm. De schaduwzijde daarvan wordt juist binnen hogescholen en universiteiten snel gevoeld en bemoeilijkt soms een gewenste gezamenlijkheid op aangelegen punten binnen het Europese hoger onderwijs. Tijdens de Ronde tafel is overwogen dat van de instelling gevraagd mag worden om verantwoording af

https://enqa.eu/indirme/esg/ESG%20in%20Dutch_by%20the%20Ministry%20of%20Education.pdf

te leggen over het waarborgen van een open leeromgeving waarin alles gezegd kan worden. Hoewel daarover geen consensus gevonden kon worden.

1.2 NVAO kader 2018

Het kader van de NVAO en de beoordelingen door de NVAO voldoen aan de eisen die de ESG stellen. Dat wordt periodiek vastgesteld in een internationale evaluatie door ENQA. Het NVAO Kader 2018⁵ zet sterk in op eigenaarschap en participatie. In het kader van de Instellingstoets Kwaliteitszorg wordt een breed gedragen onderwijsvisie vereist:

"De instelling kent een duidelijke en in alle geledingen gedeelde visie op goed onderwijs. Docenten en studenten dragen de visie en ontwikkelen deze in onderlinge samenspraak en met externe stakeholders. De onderwijsvisie is actueel door periodieke afstemming op de relevante (veranderende) omgeving. De onderwijsvisie is vertaald naar expliciete uitgangspunten voor kwaliteitszorg. De onderwijsvisie is, in overeenstemming met de ESG, studentgericht (student centred learning)."

De medezeggenschap krijgt ook een expliciete rol in de evaluatie van het bereiken van de beleidsdoelstellingen.

"De reflectie op de uitkomsten is onderdeel van het organisatiemodel en geeft in alle lagen van de organisatie en de medezeggenschap voldoende inzicht in de effectiviteit van de beleidsuitvoering".

Bij de beoordeling van de opleidingen is de aandacht voor aspecten van persoonlijke vorming en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef voorgeschreven vanuit (inter)nationale kwalificatieraamwerken. In die kwalificatieraamwerken komen persoonlijke vorming en maatschappelijke verantwoordelijkheid, zoals die in WHW worden genoemd, expliciet terug (zie de volgende paragraaf 2.3).

1.3 Internationale Kwalificatieraamwerken

Bij het ontwerp en de interne en externe evaluatie van opleidingen wordt altijd gebruik gemaakt van internationale kwalificatieraamwerken (het NLQF raamwerk⁶ en/of de Dublin descriptor⁷) om het niveau (bachelor/master) van de opleiding te bepalen. Daarmee sluit het Nederlandse hoger onderwijs aan bij het Bologna proces en kan het niveau van de opleidingen binnen Europa worden vergeleken.

⁵ <https://www.nvao.net/nl/publicaties/beeoordelingskader-accreditatiestelsel-nederland-2018>

⁶ https://nlqf.nl/images/downloads/NLQF_niveaus/Niveau_6_NLQF_en_EOF.pdf

⁷ https://www.nlqf.nl/images/downloads/NLQF/g_Tabel_vergelijking_NLQF-niveaus_5-8_Dublin_descriptoren.pdf

Kritisch vermogen, verantwoordelijkheid en zelfstandigheid komen in die raamwerken duidelijk terug als kwalificaties van de afgestudeerde.

Een voorbeeld uit het NLQF (als voorbeeld is gekozen voor Niveau 6 (bachelor)).

Onder de rubriek Kennis wordt kritisch inzicht vereist: *"Bezit gevorderde, gespecialiseerde kennis van en kritisch inzicht in, theorieën, en concepten van een beroep, kennisdomein en/of breed wetenschapsgebied"*.

Onder vaardigheden is sprake van kritisch-analytische vaardigheden: *"Past gespecialiseerde, waaronder kritisch-analytische, vaardigheden toe op de uitkomsten van toegepast onderzoek"*.

Daarnaast wordt de bachelor gekwalificeerd als verantwoordelijk en zelfstandig professional/academicus: *"Verzamelt en interpreteert relevante gegevens met het doel een oordeel te vormen dat mede gebaseerd is op het afwegen van relevante sociaal-maatschappelijke, beroepsmatige of ethische aspecten"*.

De Dublin Descriptoren stellen dat de verworven kennis de basis moet bieden voor persoonlijke ontplooiing. Daarnaast wordt onder oordeelsvorming gevraagd om daarbij ook relevante sociaal-maatschappelijke en ethische aspecten te wegen.

"Is in staat om oordelen te formuleren op grond van onvolledige of beperkte informatie en daarbij rekening te houden met sociaal-maatschappelijke en ethische verantwoordelijkheden, die zijn verbonden aan het toepassen van de eigen kennis en oordelen." (niveau master).

Met deze kwalificatieraamwerken zijn voor alle opleidingen in het hoger onderwijs persoonlijke vorming en maatschappelijke verantwoordelijkheid als eindkwalificatie vastgelegd. Immers alle opleidingen moeten aantonen dat de eigen eindkwalificaties hieraan voldoen. Alle opleidingen worden vervolgens getoetst door panels van peers die nagaan of het curriculum zo is ingericht dat die eindkwalificaties bereikt kunnen worden en of dat wordt getoetst en uit de eindwerken blijkt. Daaruit blijken geen structurele problemen.

Uit het Ronde tafel gesprek blijkt wel dat er grote verschillen kunnen zijn tussen opleidingen. In het ene domein zijn deze doelen meer intrinsiek onderdeel dan in het andere domein. Wat ook opvalt is dat maatschappelijke verantwoordelijkheid en persoonlijke vorming sterk verbonden worden aan professioneel en academisch werken. De vraag kan opgeworpen worden of dat niet breder zou kunnen worden uitgewerkt. Ook wordt opgemerkt dat het onderwijzen van deze kwalificaties een specifieke professionaliteit van docenten en een daarop toegesneden didactische omgeving vraagt.

1.4 DASCHE project⁸

De Dasche Studie⁹ biedt een vergelijkende studie binnen Europa naar de ontwikkeling van sociale competenties die voorbereiden voor een leven als actief burger in een democratische samenleving. Er worden praktijken uit een groot aantal Europese landen bijeengebracht. Daaruit blijkt dat de definitie van de competenties sterk varieert tussen de deelnemende landen. Het team selecteerde drie good practices uit Nederland: ArtEZ Institute of the Arts; Radboud University en University of Twente.

De aanbeveling aan het Nederlandse Nationale niveau in deze studie roept een relevante vraag op:

"• The concept of social competences that goes beyond immediate work-place skills and includes constructive citizenship and thought leadership as expected graduate attributes ought to be part of the national expectations on higher education, whether through legislation, national qualifications frameworks or other policy instruments (e.g. stimulating networking and peer learning among higher education institutions across Europe).

De vraag is in het licht van de andere bevindingen herkenbaar. Hoe kan een breder begrip van "constructive citizenship and thought leadership" meer expliciet op de agenda komen van het hoger onderwijs. De belangrijkste aanbeveling uit het DASCHE project is dan ook:

"To run continuous debate among HEIs, HEIs Associations, Quality Assurance Agencies, Students' Associations, employers, NGOs, national and European policy makers about social competences in higher education".

⁸ Development, assessment and validation of social competences in higher education

The DASCHE project was rooted in the Bologna Process. The Bologna Declaration states that 'awareness of shared values and belonging to a common social and cultural space' is a main purpose of higher education, next to providing European citizens with 'the necessary competences to face the challenges of the new millennium'. Also "social competences" are requested from HE graduates in other relevant European strategies, such as the Qualifications Framework for EHEA or European Qualification Framework (particularly the pillar "competences: autonomy and responsibility").

⁹ http://dasche.eu/system/files/publikacje/Brochure_DASCHE_final2.pdf

2. Beelden maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en persoonlijke vorming (Inspectie van het Onderwijs).

2.1 Inleiding

Aanvullend op de beelden die oprijzen uit de accreditatiepraktijk, beschrijven we in deze paragraaf welke beelden de inspectie uit de toezichtpraktijk heeft opgehaald. De motie Molen & Paternotte is de directe aanleiding, maar op de achtergrond speelt de toenemende maatschappelijke aandacht voor burgerschap in het onderwijs een rol. De toenemende belangstelling komt tot uitdrukking in positieve zin, zoals bij de activiteiten van ho-instellingen ten aanzien van duurzaamheid en inclusie. En soms ook in negatieve zin. Denk aan de discussie over de doorwerking van maatschappelijke problemen in het onderwijs naar aanleiding van bijvoorbeeld de moord op Samuel Paty of de discussie over grensoverschrijdend gedrag naar aanleiding van incidenten in het kunst- en mode onderwijs of bij promovendi.

Sinds 1960 is voor ho-instellingen de wettelijke taak vastgelegd om aandacht te geven aan persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Het huidige artikel 1.3 lid 5, van de WHW geeft het hoger onderwijs de taak het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en persoonlijke vorming van studenten te bevorderen. Naar aanleiding van discutabele uitspraken van een bestuurder in het hoger onderwijs, is in 2020 jurisprudentie ontstaan over de ondergrens van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef: een instelling mag niet handelen (en spreken) in strijd met het Europees Verdrag van de rechten van de mens.¹⁰

Zoals eerder aangegeven kent het begrip persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef Europese kaders maar is zij in de wet verder niet gedefinieerd. Het begrip heeft veel raakvlakken met hetgeen in het primair en voortgezet onderwijs onder de noemer burgerschap plaatsvindt. De minister heeft de inspectie en de NVAO gevraagd het begrip breed te interpreteren. In onderstaande ligt het accent op de ervaringen van studenten met het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties en het veilige onderwijsklimaat.

In paragraaf 2.2 geven we een impressie van activiteiten gerelateerd aan persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef die ho-instellingen in hun jaarverslagen of op hun website presenteren, of die als voorbeeld in de Ronde tafel zijn genoemd. Het is een impressie die een indruk geeft van de thema's en de verschillen tussen instellingen.

10

Commissie beoordeling uitingen maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef
Advies inzake uitingen van de rector van de Islamic University of Applied Sciences Rotterdam
op verzoek van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
5 juli

Vervolgens (paragraaf 2.3) gaan we in op de signalen die de inspectie de laatste jaren bereikt hebben over maatschappelijke verantwoordelijkheid en sociale veiligheid.

De inspectie houdt signaalgestuurd toezicht op de naleving van regelgeving. Signalen en incidenten geven echter geen nauwkeurig beeld van de algemene situatie in het hoger onderwijs, daarom schetsen we in paragraaf 2.4 een breder beeld aan de hand van de opvattingen van studenten over zaken die hun persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef betreft. We verbinden deze ervaringen met het perspectief van een aantal instellingen voor hoger onderwijs, zoals naar voren gekomen in een Ronde tafel van maart 2021.

2.2 **Activiteiten rond persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef**

Meer aandacht voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in externe communicatie

De laatste decennia hebben ho-instellingen meer aandacht gegeven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. De inspectie ziet dat terug in de missies van veel ho instellingen, waar zij aandacht besteden aan bijvoorbeeld wereldburgerschap, duurzaamheid of inclusie. Ook ziet de inspectie dat instellingen concrete voorbeelden opnemen in hun jaarverslag of op hun website. In bijlage 1 is ter illustratie een link opgenomen naar een willekeurig aantal voorbeelden van ho instellingen.

Activiteiten vinden zowel buiten als binnen het reguliere onderwijs plaats

Veel voorbeelden van aandacht voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef die op websites of in jaarverslagen staan, betreffen extra- curriculaire activiteiten, vaak in de vorm van Honours onderwijs of projecten. Veel instellingen spelen in op relevante en maatschappelijke uitdagingen in de huidige samenleving. Voorbeelden hiervan cursussen of projecten die zich onder andere bezig houden met uitdagingen als duurzaamheid, de Covid-19 pandemie of inclusie en kansenongelijkheid. De werkwijze van projecten of van het Honours onderwijs kenmerken zich door hun interdisciplinariteit waarmee studenten zich oefenen in het hanteren van meerdere perspectieven. Onderwijsinstellingen vermelden zo een bijdrage te leveren aan de Global Challenges.

Terwijl het accent in jaarverslagen op projecten en honours onderwijs ligt, geven deelnemers van de Ronde tafel aan dat deze thema's ook in het reguliere onderwijs verweven zijn. De mate waarin verschilt per type opleiding, in de ene opleiding is het meer vanzelfsprekend met de vakdiscipline of met de wetenschappelijke gerichtheid verweven dan in de andere.

Verschillen al naar gelang aard van de opleiding en soort studenten

Er zijn verschillen tussen opleidingen, in de mate van aandacht – in ieder geval in jaarverslagen en op websites - voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef te zijn. In de Ronde tafel kwam naar voren dat de aard van de aangeboden opleidingen en de doelgroep studenten (adolescenten dan wel volwassenen die studeren naast een baan) van invloed zijn op de mate waarin en de wijze waarop aandacht wordt besteed aan persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. In bestuursgesprekken met instellingen bespreekt de inspectie dit onderwerp met de instellingen om een beter beeld te zicht van

persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef in het ho.

Positieve rol voor de medezeggenschap

Op de websites van instellingen staat veelal ook de medezeggenschap in positieve zin vermeld. Actieve participatie van studenten is een uitdrukking van, en oefening in maatschappelijke betrokkenheid. Instellingen schrijven te zien dat medezeggenschap van studenten en medewerkers de kwaliteit van bestuurlijke besluitvorming verhoogt en zorgt voor draagvlak en betrokkenheid van personeel en studenten. De NVAO stelt vast dat de Kwaliteitsafspraken de betrokkenheid van studenten bij de inrichting en de kwaliteit van het onderwijs hebben versterkt. Tegelijkertijd blijkt de opkomst bij medezeggenschapsverkiezingen in het hoger onderwijs de laatste vier jaar gestaag – ruim 30 procent gemiddeld bij negen universiteiten - achteruit te gaan¹¹. Dit heeft een negatief effect op de vertegenwoordigende waarde en de kracht van de medezeggenschap. De inspectie beveelt aan om dit een aspect te maken van de Medezeggenschapsmonitor.

2.3 Signalen ten aanzien van het instellingsklimaat

Het opleidings- en instellingsklimaat is verbonden met persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef omdat het enerzijds voorwaardelijk is; een veilige leeromgeving is nodig, willen studenten hun sociale en maatschappelijke competenties kunnen oefenen en ontwikkelen. Anderzijds is het opleidings- en instellingsklimaat ook een uitdrukking van de sociale competenties van betrokken docenten en studenten; het oplossen van conflicten, het reflecteren op spanningen, tolerantie en respectvolle omgang zijn tevens leerdoelen.

Deelnemers van de Ronde tafel merken op dat opinies rond maatschappelijke thema's in Europees verband sterker gepolariseerd raken, met de daarbij behorende spanningen die kunnen doorwerken in onderwijssituaties. Zij ervaren het bewaken van een open en inclusief onderwijsklimaat steeds meer als een expliciete opdracht. Bijvoorbeeld in het dekoloniatiedebat en discussies rondom inclusie. Het hoger onderwijs is huns inziens bij uitstek de plek waar verschillende visies mogen en kunnen worden uitgesproken, gedeeld en ook weersproken. De deelnemers aan de Ronde tafel vinden dat de instelling de verantwoordelijkheid heeft om een veilige omgeving te scheppen.

Wellicht hebben de maatschappelijke bewegingen en de sterkere polarisatie rondom gevoelige thema's ook zijn weerslag op de signalen die bij de inspectie binnenkomen.

De inspectie heeft in het recente verleden meerdere signalen gekregen die wijzen op een onveilig klimaat. We verwijzen hierbij naar de ervaringen van vrouwelijke promovenda en naar de signalen rond grensoverschrijdend gedrag in het kunst- en mode onderwijs. Uiteraard is de instelling zelf de eerstverantwoordelijke voor de behandeling van klachten, de inspectie

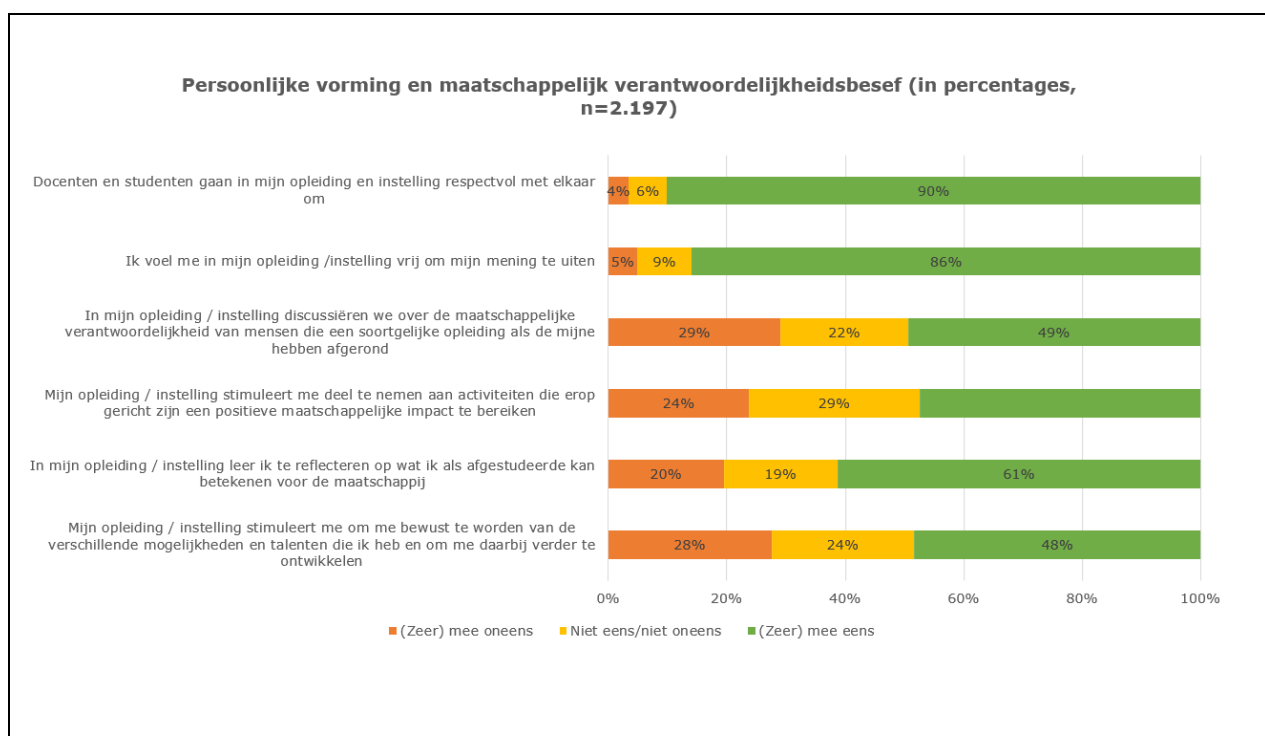
¹¹ Bron gegevens ISO juni 2021

behandelt geen individuele klachten maar benut het wel als informatiebron bij haar (stelsel)toezicht.

Het kunstonderwijs heeft inmiddels aangegeven gezamenlijk grondig aan de slag te willen gaan om een (nog) veiliger leer- en werkklimaat in de kunstopleidingen te bevorderen door zich als sector te verenigen. Facetten van sociale veiligheid worden benoemd in een Code Sociale Veiligheid, waaraan alle kunstopleidingen vanaf september 2021 hun eigen invulling zullen geven. Daarnaast is er een samenwerkingsverband tussen de kunstopleidingen opgezet dat zich richt op het delen van kennis en ervaringen ten aanzien van verschillende facetten van sociale veiligheid.

De inspectie heeft aangekondigd dat ze in kaart zal brengen wat er speelt en in hoeverre er sprake is van een structureel probleem. In eerste instantie richt de inspectie zich op de kunst- en mode-opleidingen. Later wordt bekeken of er aanleiding is een en ander breder te trekken naar opleidingen in andere sectoren binnen het hoger onderwijs¹².

2.4 Opvattingen over persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef

¹² Zie <https://www.onderwijsinspectie.nl/actueel/nieuws/2021/06/03/onderzoek-naar-sociale-veiligheid-in-het-hoger-onderwijs>

De inspectie heeft onderzocht in welke mate studenten binnen hun opleiding aandacht voor persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef ervaren. Ook is studenten gevraagd naar elementen van een veilig studieklimaat. Deze bevindingen zijn verkregen middels een vragenlijst die ruim tweeduizend studenten van hbo bachelor en wo-master van bekostigde ho instellingen hebben ingevuld. ¹³

Respectvolle omgang en vrijheid van meningsuiting

Bovenstaande figuur laat zien dat de overgrote meerderheid van de studenten, 90 procent, vindt dat docenten en studenten in hun opleiding respectvol met elkaar omgaan. Daarnaast geeft 86 procent van de studenten aan zich vrij te voelen om de eigen mening te uiten. Echter, 4 respectievelijk 5 procent van de studenten ervaart dit niet zo en 6 resp. 9 procent kiest een tussenpositie (niet eens, niet oneens).

Het is lastig deze antwoorden goed te wegen. Enerzijds is het goed dat een grote meerderheid van de studenten positief antwoordt, anderzijds zijn er ook groepen studenten die geen respectvolle omgang ervaren en zich niet vrij voelen hun mening te uiten. Het is nog niet bekend of deze groepen studenten zich in bepaalde opleidingen of sectoren van het hoger onderwijs concentreren. Het is ook niet bekend waarom de studenten zich onvrij voelen om hun mening te uiten. Voelen ze zich niet gehoord, verwachten ze agressie, voelen ze interne remmingen om afwijkende meningen te beargumenteren? Ook is onbekend op welke situaties de 10 procent studenten duiden die niet voluit aangeven dat studenten en docenten respectvol met elkaar omgaan. De inspectie verwacht de komende maanden daar wat meer zicht op te krijgen, enerzijds door de eerder genoemde activiteiten in het kunstonderwijs en anderzijds ook door gesprekken met studenten n.a.v. een vragenlijst die in mei 2021 onder studenten is uitgezet. Instellingen zouden, voor zover ze dat nog niet doen, ook intern het gesprek met hun studenten daarover kunnen voeren.

Aandacht van de opleiding voor maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef

Studenten hebben aangegeven in hoeverre hun opleiding of instelling aandacht besteedt aan maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. We bedoelen bijvoorbeeld of er wordt gediscussieerd over de maatschappelijke verantwoordelijkheid van mensen die een soortgelijke opleiding hebben afgerond. Maar ook of de opleiding en instelling studenten stimuleert om deel te nemen aan activiteiten die erop gericht zijn een positieve maatschappelijke impact te bereiken, en of de opleiding leert reflecteren wat een afgestudeerde kan betekenen voor de maatschappij.

Een ruime helft van de studenten (tussen de 47 en 61 procent) spreekt zich positief uit over de aandacht die de opleiding volgens hen geeft aan maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Een kwart van de studenten is hier negatief over (tussen de 19 en 29 procent) en een kwart (tussen de 20 en 29 procent) onthoudt zich van een mening.

Deelnemers aan de Ronde tafel stelden vast dat deze uitkomsten niet goed genoeg zijn in het licht van de ambities van de instellingen. Er kan uiteraard

¹³ SvHO 2021, blz. 191

wel een verschil zijn tussen de indruk van studenten en wat werkelijk in de curricula wordt gedaan om deze doelen te realiseren, maar studenten zouden in veel grotere aantallen moeten herkennen dat de opleiding aandacht schenkt aan maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Aandacht van de opleiding voor persoonlijke ontplooiing

Hetzelfde geldt voor persoonlijke ontplooiing; ongeveer de helft van de studenten vindt dat de opleiding/instelling hen stimuleert bewust te worden van verschillende mogelijkheden en talenten en die verder te ontwikkelen. Ook dit percentage is lager dan gewenst.

3. Conclusie

Op verzoek van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap hebben de Inspectie van het Onderwijs en de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie een beeld opgehaald van wat instellingen en opleidingen in het hoger onderwijs doen op het vlak van persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. De minister heeft dit verzoek gedaan naar aanleiding van de motie Van de Molen- Paternotte¹⁴ (31 288-nr.812).

De richtinggevende (inter)nationale kaders in het hoger onderwijs sluiten rechtstreeks aan bij de wettelijke opdracht van de instellingen. In die raamwerken ligt de verwachting besloten dat het hoger onderwijs verantwoordelijke, zelfstandige en kritische professionals of academici opleidt die in staat zijn om in de oordeelsvorming rekening te houden met de maatschappelijke omstandigheden en ethische vraagstukken. Daarmee zijn persoonlijke vorming en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef expliciet opgenomen in de kaders die richting geven aan de kwaliteitscultuur van instellingen en de maatstaf zijn in externe verantwoording en beoordeling. De NVAO stelt vast dat uit die externe beoordeling door panels van onafhankelijke en deskundige peers geen structurele problemen op deze punten blijken. De kaders zijn 'open' en bieden ruimte aan instellingen en opleidingen om op een eigen manier invulling te geven aan deze doelen, passend bij de eigen uitgangspunten, doelgroep, discipline of professie.

De beelden die de inspectie heeft opgehaald illustreren tal van initiatieven in het hoger onderwijs die aandacht besteden aan de persoonlijke ontplooiing en het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef van studenten. Tegelijkertijd ziet de inspectie een afname van de deelname in de medezeggenschap, een toename van het aantal signalen met betrekking tot sociale veiligheid en herkent slechts de helft van de studenten voluit dat de opleiding aandacht besteedt aan persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Bovenstaande maakt het wenselijk om een scherper beeld te krijgen van de aandacht voor de persoonlijke ontplooiing en de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. De inspectie zal daaraan bijdragen door persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef tijdens bestuursgesprekken te agenderen, met

¹⁴ <https://www.parlementairemonitor.nl/9353000/1/j9vwij5epmj1ey0/vl61s9ji0wyb>

studenten in gesprek te gaan en een onderzoek te starten naar sociale veiligheid. De inspectie adviseert om de opkomstpercentages op te nemen in de medezeggenschapsmonitor en roept instellingen op om zelf het veilige studieklimaat te monitoren, de activiteiten en resultaten ten aanzien van persoonlijke ontplooiing en maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef meer transparant te maken, te bespreken met studenten en effectieve aanpakken te delen.

Bijlage 1. Voorbeelden van initiatieven

	Naam initiatief	Naam instelling	Thema / onderwerp	Link
1	Opwekking en belasting in de electriciteitsvoorziening	Avans hogeschool	Duurzaamheid	https://www.avans.nl/studeren/cursussen/opwekking-en-belasting-in-elektriciteitsvoorziening
2	We make the city	Hogeschool Amsterdam (HvA)	Duurzaamheid, inclusiviteit	https://www.hva.nl/hvaindestad/gedeelde-content/projecten/wemakethe.city/wemakethe.city.html
3	A Broader Mind	Vrije Universiteit Amsterdam (VU)	O.a. armoede, duurzaamheid en de digitale wereld.	https://www.vu.nl/nl/opleidingen/a-broader-mind/course/index.aspx
4	Academie van de stad (bijv. Laaggeletterdheid Amsterdam Noord)	Hogescholen en universiteiten uit Amsterdam	Kansenongelijkheid/Armoede	https://academievandestad.nl/themas/armoede/
5	Inclusive and emergent leadership	Erasmus Universiteit	Kansenongelijkheid	https://www.eur.nl/minor/inclusive-and-emergent-leadership-empowering-yourself-and-others-reduce-social-inequalities
6	Social Work Society College	Fontys hogescholen	O.a veerkracht en diversiteit	Social Work Society College Fontys
7	Energie onderwijs (New Energy Coalition)	Rijksuniversiteit Groningen Hanzehogeschool Groningen	Duurzaamheid	https://www.newenergycoalition.org/student/
8	Mensen rechten (Hounours Jaarprogramma)	Hogeschool Leiden	Mensen rechten	https://www.hsleiden.nl/actueel/nieuws/honours/verdiepend-traject/recht-en-rechtvaardigheid/studenten-onderzoeken-mensenrechten-vanuit-nieuwe-perspectieven.html

9	Strategische Alliantie Leiden-Delft-Erasmus Universities (Cities, Migration & Socio-Spatial Inequality)	Universiteit Leiden, Technische Universiteit Delft en Erasmus Universiteit	Inclusie, migratie, kansenongelijkheid	Cities, Migration & Socio-Spatial Inequality (tudelft.nl)
10	Leerlijn 'Professionalisering'	Radboud Universiteit	Persoonlijke ontplooiing	http://www.mariskakleemans.nl/publications/
11	Bordspel 'Katendrecht in beeld'	Hogeschool Rotterdam	Inclusie, kansenongelijkheid	https://www.hogeschoolrotterdam.nl/samenwerking/samenwerkingsportfolio/sc/bordspel-katendrecht-in-beeld-/122399/
12	Cyber onderwijs	NHL Stenden hogeschool	Veiligheid, cyber	https://cybersciencecenter.nl/onderwijs/
13	Child Growth Monitor	Tilburg universiteit	Armoede	https://www.tilburguniversity.edu/nl/onderzoek/impact/creating-value-data/zero-hunger-lab/child-growth-monitor
14	Shaping the future	Universiteit Twente	O.a. duurzaamheid, cyber, effecten covid-19 pandemie	https://www.utwente.nl/en/honours/bachelor/tracks/#shaping-the-future
15	Da Vinci project	Universiteit Utrecht	Duurzaamheid	https://students.uu.nl/onderwijs/honours/uu-honours-college/da-vinci-project
16	Durf	Hogeschool Utrecht	Effecten Covid Pandemie	https://www.hu.nl/onderzoek/projecten/durf-jongeren-ondersteunen-jongeren Praktijkvoorbeeld samenwerken: HU-studenten helpen jongeren Hogeschool Utrecht
17	Exposure Graduation work	Hogeschool voor de kunsten Utrecht	O.a. duurzaamheid, kansenongelijkheid, inclusie, effecten covid-19 pandemie	Graduation work — HKU Exposure
18	Corona Challenge (City Deal)	Hogescholen en universiteiten in Amsterdam, Nijmegen, Delft, Enschede,	Effecten Covid-19 pandemie	https://agendastad.nl/eerste-aanvragen-corona-challenge-goedgekeurd/

		Groningen, Leiden, Maastricht, Rotterdam, Tilburg, Utrecht, Wageningen, Leeuwarden, Deventer, Breda, Den Bosch, Den Haag, Zwolle, Ede, Arnhem, Eindhoven		
--	--	---	--	--